

VÁRADY TIBOR (1939)

"...egy-egy tematikus szám közös roham volt saját korlátaink ellen..."

Az Új Symposion 'első nemzedékéhez tartozol, amely — szerénytelenség nélkül mondhatjuk — megújította a jugoszláviai magyar szellemi életet. Természetszerűleg merül fel az a kérdés, hogy milyen volt az a közeg, ahonnan elindultatok az anyaországtól való mintegy tíz éves elzártság után.

A nagybecskereki gimnáziumban végeztem 1958-ban. Jómagyar irodalomtanáraim voltak, akik ha nem is ízlésvilágomra, de az irodalom fontosságának felismerésére nagy hatást gyakoroltak. Középiskolás éveim közepére esett '56, amely erősen felfokozott érdeklődést keltett Magyarország iránt. 1956 őszét javarészt a rádió előtt ültem végig. De ez nem az az időszak volt, amikor erősebb irodalmi hatások értek volna onnan... 1958-ban egy-két napot töltöttem Pesten, amely akkor szomorúan üres és apatikus volt. Teljesen összehasonlíthatatlan a mai képpel. Gimnazista koromban sok mindent csináltam. Írtam színdarabokat, amit még el is játszottak. Borzalmas volt. Több sikerem volt egy kabarészerű vidám műsorral, amit havonta csináltunk. A humor nagyon fontos volt. A pesti rádió humoros adásait '56 előtt és után is sokat hallgattuk. Emlékszem, volt egy időszak, amikor lelkesedéssel meséltünk tovább egymásnak műsorszámokat. Tudtuk a színészek neveit. Aztán ez megváltozott, amikor 15 éves korom tájt felfedeztem magamnak Karinthyt. Az új összehasonlítási alap nagyon előnytelen helyzetbe hozta a rádiókabarét, és sokkal szigorúbbá váltam a módorosságokkal szemben. Karinthy volt egyik legnagyobb olvasmányélményem. Ma is valami boldog izgalom-érzés indul bennem, ha olyan könyvfedelet látok, amely mögött, időről-időre, egy háború előtti Karinthy-sorozat egyes darabjait fedeztem volt fel a becskereki ócska-piacon.

Mennyire lehetett akkoriban követni a magyar irodalmat? Eljutottak ide a magyarországi könyvek?

Egyre több könyv jutott át hozzánk az ötvenes évek végén. A magyarországi könyvkiadás akkoriban sokkal szegényesebb volt, mint most. A világirodalom és az újdonságok felé inkább a szerb-horvát kiadások mutattak. Odaát akkoriban nem a jelenkori irodalom klasszikusai voltak könnyen és olcsón hozzáférhetőek. Illyés, Déry 56-ban írt szövegeit én például franciául olvastam először 58-59-ben.

Ezek szerint a magyar avantgárd sem igen volt itt ismert.

Úgy gondolom, hogy az itteni avantgárd nem a középiskolából, hanem a középiskolák ellen alakult ki. Nem annyira az én középiskolámról beszélek, mert ott nem éreztem a tanárok elleni lázadás igényét. Nagyon sokan úgy érkeztek a *Symposion*-mellékletbe, hogy lázadtak a középiskolában tanított irodalom ellen. Kassákot, Déryt nem az iskolában kaptuk.

Későbbi pályatársaidal, az első Symposion-nemzedék tagjaival mikor ismerkedtél meg?

Míg Újvidékre nem jöttem, felületesen ismertem őket. Még a középiskola alatt volt néhány rendezvény, mikor néhányszor összejöttünk a "Vajdasági Ifjú Tollforgatók" idélen név alatt. Újvidéken a Horgász-szigeten töltöttünk egyszer két napot és én ott ismerkedtem meg azokkal, akik később generáció-társaim lettek, így Tolnaival, Végellel, Fehér Kálmánnal, Gulyással, Domonkossal. De ez akkor még nem volt barátság. Később én jogi karra jártam Belgrádban, ők meg legtöbben bölcéseszek voltak Újvidéken. Amikor visszakerültem ide, összesodródtunk, és mikor megindult a lap, a szerkesztő bizottság tagja lettem. Akkor még olyan dilemmák voltak, hogy én a társadalomtudományi irányzatot képviselem-e a szerkesztőségben, vagy pedig mint író kerültem oda. Bár az első frásom az első számban egy jogi tanulmány volt, de e kettősség a *Symposionon* belül az irodalom javára oldódott föl. A *Symposionon* kívül és túl azonban megmaradt. Most már nem a választáson gondolkodom, hanem azon, hogy miért is kellene választanom.

Miért jelentkeztél a jogi karra a gimnázium után?

Részben családi okokból: az apám, a nagyapám is ügyvéd volt. Másrészt nekem volt egy olyan elképzelésem, kicsit doktriner és elméleti, hogy az irodalom tanulása veszélyes, mert akkor az irodalommal való foglalkozás mindennapi kenyérkereső kötelességgé válik. Ahelyett, hogy fennkölt ünnepi, "igazi" tevékenység maradna. De talán egyszerűen arról van szó, nem volt elég elszántság bennem, hogy vállaljam az írói, irodalmi sorsot.

Belgrádban jártál egyetemre az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején. Milyen szellemi mozgások jellemezték akkoriban azt a közeget?

A belgrádi egyetem jogi karán nem volt sok szellemi mozgás. Az én évfolyamon 1958-ban 2800-an voltunk elsőévesek. Az évfolyamtársaimnak tizedét ha ismertem. Előadások, vizsgák léteztek. Más volt, mint itt Újvidéken, ahol például tíz-tizenötén jártak egy évfolyamon magyar szakra. Volt ugyan Belgrádban az egyetemen egy társadalomtudományi-filozófiai előadássorozat, amit én szerveztem, közepes sikerrel, de valahogy ott nem alakult ki igazi sodrás. Maga Belgrád persze mást is nyújtott. Azokban az években a belgrádi színházi élet volt a legérdekesebb. Akkoriban nyílt egy avantgárd színház, amely egy-két éves késéssel, és nem többel, játszotta a londoni és párizsi avantgárd sikerdarabokat. Irodalmi kapcsolataim Belgrádban nem voltak, leszámítva néhány jogászt, akik hozzám hasonlóan inkább titokban írtak. Később közülük egy-kettő jelentős íróként jelentkezett.

Egyetemi éveid alatt jelentett-e valami gondot a nemzetiséged?

Nem. Abban, hogy az egyetemen jó tanuló, tribün-szervező lettem, egyáltalán nem hátráltatott a magyarságom. Egy évfolyamban, ahol majd háromezren tanulnak, az öt-hat magyar nem kisebbség volt, hanem kuriózum.

Hogyan kerültél vissza Újvidékre?

Az egyetem befejezése után rövid ideig apám irodájában dolgoztam ügyvédjelöltként, majd megpályáztam az Újvidéki Egyetem jogi karán meghirdetett tanársegédi állást. Egyrészt érdekelt a tanári karrier, másrészt határozottan részese akartam lenni az Újvidéken

akkor jelentkezõ szellemi erjedésnek. 1963 januárjában kerültem ide, és akkor alakult ki a barátságom azokkal, akik késõbb mint symposionisták jelentkeztek. A folyóirat-alapítás 1964 õszén kezdõdött, amikor már mint csoport összejártunk.

Mi jellemezte azt a szellemi erjedést, amit az imént említettél?

Ezt én akkoriban az újvidéki légkörben, talán még inkább újságokban, folyóiratokban éreztem. Valahonnan elszabadultunk, vagy szabadulóban voltunk. (Azt a pontot, melytõl távolodtunk talán zsdanovista örökségnek lehetne nevezni, de ezek a meghatározások mindig túl leegyszerûsítik a valóságot.) Ami nagyon fontos, az új szabadság lendületében nem az egyik szemléletet és koordinátarendszert helyettesítettük egy másikkal, hanem feltettük a kérdést, hogy szükség van-e egyáltalán szemléletre, koordinátarendszerre. Ebben az idõben alakult ki Jugoszláviában egy nagyon heves, de ma már kevésbé érdekes vita a modernizmusról, amikor nyilvános fórumokon vitatták, hogy lehet-e, érdemes-e modern verset írni stb. Ez a legtöbb szocialista országban lezajlott ilyen vagy olyan epilógussal.

Ennek a szellemi erjedésnek a megtapasztalása a folyóiratokon túl milyen alkotásokhoz kapcsolódott? Kiket olvastatok az akkori jugoszláv irodalomból?

Ez a társaságunkban meglehetősen egybeesett. Krležát elég sokat olvastunk, nem mindenki lelkesedéssel. Ez valahogy olyan obligát dolog volt. Többek számára érdekes volt az akkoriban induló Bulatović, a horvát Šoljan, Branko Miljković szerb költõ. Fontosak voltak számunkra a Praxisban publikáló filozófusok is.

A jugoszláviai magyar irodalomhoz abban az idõben nagyon kritikusan viszonyultatok.

Én nagyjából olvasókönyvekbõl ismertem a vajdasági irodalmat, és rosszabb véleményem volt róla, mint ahogy az méltányos lett volna. Gimnazistaként és késõbb a Karinthy mintázó szellemi magatartásomban ez az irodalom inkább céltábla volt, mint olvasmány. Tele volt nevetséges politikai szólammokkal, amit szocialista realizmusnak hívtak. Azt hiszem, hogy gyakran ezt kerestem azokban a mûvekben is, melyekben más árnyalatok is voltak, és a még meg nem írt mûvek magaslátából néztem le rájuk.

Te miket írtál akkoriban?

Írtam verseket Mitró Zoltán néven a Symposion-mellékletbe és kezdtem esszéket is írni. Otthonról hozott nyelvtudásom révén, volt némi helyzeti elõnyöm a többiekkel szemben. Angolul, németül és franciául már olvastam akkoriban, és elég sok dolgot közvetítettem feléjük. Például amikor magyarul Camus-tõl csak a *Közöny* létezett, és szerbül se volt más lefordítva, akkor én elolvastam a hozzáférhetõ Camus mûveket. Tolnai mindig többet olvasott, mint én, de abban az idõben nem olvasott franciául. Michel Butor, Nathalie Sarraute, Ezra Pound dolgait fordítottam, valamint T. S. Eliot-esszéket, ami akkor "30 éves újdonságnak" számított, de nem létezett magyar fordítás, vagy nem volt hozzáférhetõ. Késõbb a többiek is egyre többet olvastak idegen nyelveken, de az indulás pillanatában nem igen.

A fejlődéseket befolyásoló hatások között hogyan látod Sinkó szerepét?

A Sinkó-hatás kétségtelen tény, de a mértéke kérdéses. Amikor az *Új Symposion* 200. számában visszaemlékezésre kértek, úgy éreztem, és azt írtam, hogy sokkal nagyobb hatása volt Sinkó szavainak, előadásainak, mint írásainak. Mert ha Sinkó írásait olvasod és összeveted a symposionisták írásaival, meglepően kevés hatást vehetsz észre. Senki sem írt úgy, mint Sinkó. Az előadásai azonban valóban impresszívok voltak egy nagyon messzemenő gondolati szabadság szellemiségéből adódóan. Azt hiszem, hogy az esszé jelentőségét is Sinkó tudatosította. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy társadalmi, tudományos, politikai súlyával pártfogónk is volt. Ez nagyon fontos dolog volt, mert akkoriban a *Symposion* mindenkiel hadban állt, aki 30 éven felül volt. Nagyon jól esett, hogy a társaságnak egy ilyen barátja van. Én mindig inkább így láttam a kapcsolatot, mintsem, hogy Sinkónak mi valamiféle irodalmi örökösei lennének. De azt is hozzá kell tennem, hogy mindnyájunk közül én ismertem legkevésbé Sinkót, hisz a többieket négy évig tanította.

Az Új Symposion első nemzedékét tekintve a jugoszláviai magyar szellemi életben a legnagyobb újdonságot már a kiadvány melléklet korában a mindig manifestált jugoszláviasággal, a szélesebb jugoszláviai és európai kitekintéssel hozták a sematizmus, a helyi színek, a provincializmus ellenében. Nyíltan meghirdetett Jugoszláviához tartozások mennyiben volt vajon a hagyományokkal, a provincializmussal való szembeszállás eredménye?

Azt hiszem, hogy ez természetes része volt egy vélt vagy tényleges provincializmussal való szembeszállásnak. Ha abban az időben sokkal többet beszélünk és olvastunk volna idegen nyelveken, akkor legalább ilyen erősségű lett volna egy Európa felé való nyitás és kitekintés. Véleményem szerint ehhez az is hozzájárult, hogy szükségét éreztük annak, hogy szélesebb irányba tekintsünk, mint azok, akik vita-ellenfeleink voltak, és irodalmi ellenfeleinké tüntek. A legtermészetesebb és a leginkább kezünk ügyében levő kitekintési lehetőség, a jugoszláv szellemi élet felé fordulás adott volt számunkra. Ami alapjában véve egészséges is. Mint ahogyan egészséges az is, ha Európát jobban a látókörünkön belül tartjuk.

Ennek a szélesebb kitekintésnek az eredménye az, hogy a hatvanas évek végétől a magyar szellemi életből is egyre több dolgot közöltök, ami odaát nem kapott publicitást. Hogyan alakult a magyarországi fogadtatások és a ti megítélésetek Magyarországról?

A kapcsolatok folyamatosan egyre inkább erősödtek. Magyarországon az általunk hivatalosnak látott kultúrpolitika sokáig ellenlábását látta bennünk, és ez a látásmód kölcsönös volt. A mi rokonszenvünk — talán az előbbiből is adódóan — automatikusan afelé fordult, amit odaát nem tekintettek "hivatalosnak". Persze ez sok olyan érték felé mutatott, ami később Magyarországon is fontos lett, sőt, ha akarod "hivatalos". Előbb láttuk a fontosságát Mészölynek és Konrádnak, Lukács Szolzsenyicin-tanulmányának, Eörsi írásainak és előbb kedveltük őket és másokat. Itt jelentek meg először komoly tanulmányok Mándyról, a magyar avantgárd hagyományokról.

Nekem 1965/66-ban volt egy jegyzetem arról, hogy mit érzek negatívnak a magyarországi kulturális légkörben. Ez nem jelent meg sehol, magamnak készítettem. Nem olyasmi, amit ma is maradéktalanul vallanék, de azt hiszem, hogy eléggé jellemző a mi akkori gondolatvilágunkra. Most ebből idézek egy részt. "Az, ami a magyarországi kul-

túrában hiányolható, ugyanannak a szellemiségnek az eredménye, ami a *L'Étranger-t Közönynek*, a *Point Counter Point*-ot Huxley-től a *Végzet bábjátékának* és Updike *Kentaurját*, ha nem lenne ennyire pregnáns a cím, valószínűleg *Sebzetten a forgatagban*-nak, vagy valahogy így fordítaná. Ez a szellemiség nélkülöz egy alapvető attitűdöt, a homo ludens közvetítő szerepét a szenvedés és a vers között. Ez pedig megvan minden zenészben, megvan Adyban és Weöres Sándorban is. A magyar intellektüel irodalmi orientáltsága erősebb, mint a jugoszláv és talán európai viszonylatokban is kimagasló. Viszont a költők ennek gyakran csak megfelelnek, és nem szakítanak ki új területeket, nem döbbsentenek meg. Ezért *Közöny* az *Idegen*. Fontos kimutatni, újra meg újra bizonyítani, hogy az értők körébe tartozunk. Azok közé, akik lépést tartanak. (Az együtt-haladás haladó voltának rögzített képzete tartozik még ide.) Ennek a szellemiségnek az eredménye a régi sláger irreálisan nagy kultusza, a humor familiaritásig futó meghittsége, a szentimentális kávéházak és az opera, mint a legpatetikusabb és legidőszerűtlenebb műfaj istenítése, a túlhaladott színházi zsargon fennmaradása. Ezért nem azon nevet a közönség, ami elragadó, hanem akkor nevet, amikor megjelenik a poén-típus, amin nevetni szokott." Talán nem érdektelen, hogy akkor mi valami ilyesmit éreztünk, és azt hiszem, hogy ez jellemző is volt. Érdekes lenne ebben mélyebbre jutni. Ez azonban nemigen képzelhető el a magyarországi intellektüellel vagy íróval való dialógus nélkül.

Ami minket megdöbbsentett, hogy Pesten összehasonlíthatatlanul több ember olvasott irodalmat, mint Belgrádban. Viszont a 60-as évek magyarországi költészetét mi unalmasnak éreztük. Egy sokkal kevesebb hézagra épülő, talán egyenletesebben, mélyebben terjedő kultúrával találkoztunk odaát, melynek a terjeszkedési ritmusát lebecsültük, függetlenül attól, hogy sokkal kevesebb betöltetlen űrt hagyott, mint az itteni ritmus. Éreztünk valami popularizáló, magyarázkodó dolgot a magyar szellemi életben. Tolnaival ezért voltunk annyira felháborodva az *Idegen Közönyre* fordításán. Úgy gondoltuk, hogy ebben a címválasztásban van valami magyarázkodás, hogy no lám, én megértettem, hogy itt miről is van szó. Azt hittük, szélesebb jelentés- és hangulatfelületet tart fenn, közvetlenebben utal, és sokkal jobb ez esetben a szó szerinti fordítás. Úgy éreztük, hogy az izgalmasabb jelentésterületeket elimináló kultúra következménye az akkori magyarországi folyóiratokban olvasható domináns verstípus. Váci és Ladányi verselése más volt, mint Tolnai és Domonkosé.

1965-ben bevonultál katonának, '66-ban visszajöttél Újvidékre, majd 1967-ben Amerikába utaztál ösztöndíjjal. 1968-69-ben az Egyesült Államokban a Harvardon tanultál. Közélről tanúja lehettél a diákmozgalmaknak és az amerikai szellemi élet pezsgésének. Az Új-Symposionban és első kötetedben megjelent írásaid nagyrésze is ehhez az élményhez kötődik.

Az amerikai szellemi élettel kevésbé ismerkedtem meg, mint ahogyan szerettem volna. A Harvard egyike azon amerikai egyetemeknek, ahol az emberek rengeteget dolgoznak, kegyetlen és könyörtelen a hajsza. Belekerülve ebbe a malomba, és mivel nem vagyok ambícióktól mentes, napi tíz-tizenkét órát dolgoztam. Így nem sok időm maradt. De annál nagyobb intenzitással kapott el minden élmény. Ez a 68-as diáktüntetések ideje. Nagyon-nagyon intenzív korszak. Különböző ellenkultúrák terjedésének csúcspontja, a kulturális magatartásformák, lázadások hőskora.

A Harvardon is voltak diáktüntetések?

Ezek ott hangfogóval jelentkeztek. Egyetlen egy esemény kivételével, amit *Tavas* és az *antiimperializmus* címmel riportszerűen megírtam, és meg is jelent első esszékötetemben. A jogi karon kevés volt a mozgás. Viszont rengeteg utcai színház, happening, klubok, egészen bizarr politikai szélsőségek jellemezték az egyetemi életet. Az akkoriban terjedő jobb és baloldali pártocskáknak inkább kulturális ihletésük volt. Aztán ott volt a vietnami háború, mint hatalmas katalizátor. Az egyetemisták jó részét is jellemzi a nagyon erős, nem éppen a tájékozottságra épülő amerikai patriotizmus, ami inkább az izoláltságon és a felsőbbrendűségi tudaton alapult. E patriotizmus ellenére akkor nemigen volt diák beszélgető partner, aki hazájának háborúját támogatta volna.

Ekkoriban Kelet-Közép-Európában is fontos dolgok történtek. Gondolok itt a csehszlovákiai, varsói, belgrádi eseményekre. Hogyan láttad onnan ezeket az eseményeket, illetve ennek amerikai visszhangját?

Engem sértett, hogy ott mennyire másodrendű folklór az, ami itt húsba vágó, az életünket determináló esemény. De valószínűleg ez a földrajzi tényezők velejárója.

Az ezzel az időszakkal foglalkozó írásaidban az ellenkultúra ideológiájának és Marshall McLuhannek valamint a zenének, a jazznek központi szerepe van.

Úgy éreztem, hogy Marshall McLuhan az egyedüli gondolkodó, aki az előbb említett történeteket valahogyan összefogja. Ezt ma is így gondolom. Ezzel nem azt mondom, hogy ő látta a legpontosabban és a leginkább hibátlanul a jelenségeket. De ő akkor meglátta azt, ami felsejlett a bizarr kávéházakban, spiritiszták között, radikális munkáspártok, vallási szekták ceremonális ülésein, az öltözködésben, a zenében. Ezt az új kultúrvilágot látta a televízió térhódításában, ami akkor még vitatott volt. Ebből világképet McLuhan igyekezett formálni. S én akkor fontosnak tartottam, hogy erről a világképről mi tudjunk. Azt hiszem, hogy akkor más ebből a korszakból nem próbált meg összerakni valamiféle világképet és világszemléletet.

És Marcuse? Neki ott volt hatása?

Az ő hatása ott nem volt olyan erős. Érdekes módon a *Symposion*ban Marcuse "új szenzibilitás"-szintagmája vált kulcsfontosságúvá. Esméivel egyébként rokonszenveztünk. Közlési módjával már nem mindnyájan. Mivel a filozófusokat sem istenfélő alapállásból olvastuk, többen lázadtunk a német filozófia unalmas modorosságai ellen. Nem értettük, miért elengedhetetlen kelléke a "komoly" filozófiának, hogy minden gondolatot egy megállapodott retorika stratégiai támaszpontjai szerint mérjen be. Ebből adódóan — kis túlzással — úgy láttuk, hogy aki itt egy kicsit is komoly filozófusnak képzei magát, az nem tud egy gondolatot közölni anélkül, hogy ezt ne egy hegeli tézis antitéziseként intonálja. Ez a közlési mód borzalmas közlési ballaszt. Abban a kulturális virágzásban, rothadásban, erjedésben úgy tűnt, hogy ez az egész filozófálási mód irreleváns. Marcuse szövegírói magatartása Hegel, Marx, Kant, Lukács közlési módjához állt közelebb. Ezért nem volt elég releváns, bár relevánsabb volt, mint mondjuk Marx vagy Hegel.

A jazz nemcsak Amerikában lehetett fontos számodra, hanem a Symposionon belül is, ahol ez a közös kulturális érdeklődés részét képezte. Legalábbis jó néhány írásból ez tűnik ki.

A jazz nekem nagy élményem. Elsőéves egyetemistaként Belgrádban játszani is próbáltam különböző klubokban. Nem játszottam igazán jól, de azért nagy élmény volt. Majdnem ilyen fontos dolog volt a jazzhallgatás. Ennek a zenének a közös hallgatása sohasem vitatott és abszolút értéknek számított. Ezt a *Symposion* is átvette. Domonkosnak ugyan nem volt mit átvennie, mert aktív jazz-zenész volt, sokkal jobb, mint én. Valódi tehetség. Az *Új Symposion* három-négy számában lemez-recenziókat írtam. Tolnainak is megjelent egy verse, egy közös lemezhallgatásunk élménye után. Tolnai akkor nem foglalkozott zenével, de nálam sok lemezt meghallgatott. Ezt a zenét és a zenehallgatást azok is fenntartás nélkül pozitívan fogadták, akiknek az égvilágon semmi közük nem volt a jazzhez. Ez része volt a kitárulkozási tendenciának. A jazznek a *Symposion*ban nem volt igazán nagy jelentősége egy-két vers ihletésén túl, de hozzájárult érdeklődési frontunk szélesítéséhez.

1969-ben, amikor visszatértél Újvidékre, az Új Symposion felelős szerkesztője lettél.

Mi kialakítottunk akkor egy "munkatársak gyülekezetét", amely összhangban volt az akkori szervezeti elképzelésekkel. Ebben mindenki benne volt, aki a *Symposion*ban közölt, de eljött olyan is, aki csak közölni akart. A tíz-tizenöt fős törzsgárdán túl még vagy húsz-harminc ember jött el. Perdiódusonként itt választottuk a szerkesztőt, főszerkesztőt és a szerkesztőségi tagokat. Valahogy úgy képzeltük el, hogy többé-kevésbé a törzsgárdán belül mindnyájan sorra jövünk. Nem is tudnám megmondani annak okát, hogy miért pont én jöttem sorra. Elöttem Bosnyák, Fehér Kálmán, Bányai volt, aztán jöttem én Tolnaival, majd Utasi. A szűkebb értelemben vett szépirodalom Tolnaié volt. Az akciókban, a különszámokban is volt még munkamegosztás.

Mennyiben volt tudatos a társadalomkritikai irányultságotok, illetve a lap szerkesztése?

Nem voltak messzebbmenő terveink, és nem is nagyon hittünk ilyen tervezés fontosságában vagy lehetőségében. Azon kívül, hogy próbáljunk meg jó számokat csinálni, nem volt külön koncepciónk, de egy-egy szám sokszor hosszú felkészülést jelentett, sok lelkesedéssel, menetközben alakuló ötletekkel.

Milyen volt akkoriban az Új Symposion viszonya a jugoszláviai magyar szellemi élethez, más vajdasági magyar lapokhoz?

Amit magamról mondtam, hogy a vajdasági magyar irodalomban jórészt céltáblát láttam, ez a többiekre is jellemző volt. Egyeseknél ez harciasabban, hadakozóbban jelentkezett, mint nálam. Az első években nem becsültük eléggé a rajtunk kívül kétségtelenül meglevő értékeket. Az itteni irodalomnak akkor is volt néhány létező nagysága, mondjuk Herceg János vagy Fehér Ferenc, akiket eleinte nem értékeltünk eléggé. Nem figyeltünk rájuk kellőképpen. Később aztán kezdtük fokozatosan tudomásul venni a rajtunk kívül létező értékeket. Ez aztán kölcsönössé vált. Persze ez egy ideig árulásnak tűnhetett volna, hisz

ezeknek az értékeknek a tagadásából indultunk, azzal a hivatástudattal, hogy túllépjünk rajtuk. Ma már lényegesen mások a *Symposion* első generációjának a kapcsolatai, velük, zömmel kifogástalan, baráti a viszony.

Amerikából való visszatérte után egyszerre jelenik meg a bürokrácia és a médiumok kritikája.

Ez bennem volt az amerikai levegőben, és az európai, a jugoszláv légkörben szintén. Ekkor tudatosult a baloldal fogalma, amelyekben mi a belgrádi baloldallal közösséget vállaltunk. Bár mi nem voltunk annyira militánsak, hisz ők az utcán is mozogtak, mi maradtunk az írásoknál. De voltak estjeink, amelyeken a belgrádiak vagy a zágrábi egyetemista lapok képviselői is részt vettek.

Erre a baloldali gondolkodásra a Jugoszláviában akkoriban működő Praxis-kör volt nagy hatással. Erről te többször is írtál. Miben látod gondolatiságuk legfontosabb erőnyeit?

A Praxis-kör, nagyon őszintén, megpróbálta az akkori jugoszláviai valóságot olyan filozófiai mércékkel mérni, amilyen mércékkel a marxizmus mérte a korabeli valóságot. Megpróbálni a praxist, tehát a gyakorlatot komolyan venni és elemezni, lehetőleg előítéletek nélkül. Azt hiszem, ez volt a legnagyobb erőnye, és ezért volt a Praxis politikailag is érdekes. A Praxisnak komoly politikai visszhangja nem volt, mert mégiscsak filozófiai nyelvezettel íródott, elsősorban entellektüelek olvasták. Ez nem gátolta azonban a hatalmat abban, hogy célpontjának tekintse.

A jugoszláv valóságnak egyik igen fontos aspektusa a nemzeti, nemzetiségi problematika. Ezzel kapcsolatban milyen álláspontot alakított ki a Praxis-kör és az akkori újbaloldal?

A Praxis tudtommal ezzel nem foglalkozott, persze lehet, hogy volt egy-két írásuk erről. 1971-ben, amikor a horvát nacionalizmus a csúcsponton volt, a Praxis nem vállalt vele közösséget. Talán érhetné őket olyan vád, hogy tudásukhoz és apparátusukhoz képest nem foglalkoztak ezzel a kérdéssel elég behatóan.

Az Új Symposion se igen foglalkozott ezzel. Vagy számotokra ez nem is jelentett problémát?

Ez nagyon nehéz és sokrétű kérdés. Amikor a *Symposion* indult, akkor a magyarként való írást semmiképpen nem tartottuk valamilyen célnak vagy erőnyeknek, hanem a dolgok természetes velejárójának, de annak igen. A *Symposion*ban írók közül akkoriban nagyon sokan elég gyengén tudtak szerbül. Azt hiszem, hogy Bányai és én tudtunk legjobban. A többiek pedig nehezen vagy sehogyan sem fejezték ki magukat ezen a nyelven. A 60-as évek végén, a 70-es évek elején, amikor a nemzeti kérdés mindenütt napirendre kerül, akkor ennek a *Symposion*ban is nyoma van. Állást foglaltunk a nemzetiségi kultúra továbbfejlesztése mellett. Voltak olyan kérdések, amelyek mellett a lap mindig határozottan kiállt. Ilyen volt a magyar nyelvű társadalomtudományok szükségességével foglalkozó vita, ami után megszületett a *Létünk*, vagy a nemzetiségi nyelven való iskoláztatás kérdése. Mi többet

jártunk irodalmi estekre, mint mások. Ezeken az irodalmi esteken azt tartottuk feladatunknak, hogy új kultúrhorizontokról beszéljünk és ne a nemzetiség kérdéséről. Természetesen magyarul beszéltünk és magyaroknak, de nemigen fordult elő, hogy a magyarság-témáról folyt volna vita.

Ez a közönség számára sem volt téma?

Kifejezetten vagy beleértve, ez mindig téma.

Milyen volt akkoriban a lap olvasóközönsége?

A miénk volt akkoriban a legolvasottabb jugoszláviai magyar folyóirat. Alig maradt el a belgrádi irodalmi folyóiratok példányszámától. Amikor a *Symposion* a legjobban ment, azt hiszem, 1500-nál tartottunk. Ez 1969/70-ben volt, ekkor a belgrádi irodalmi folyóiratok 2000 példány körül jelentek meg. Az 1500 példány se igen sok, de a mi itteni viszonyaink között azért viszonylag széles körben vásárolt és olvasott folyóirat volt

Az Új Symposion legfontosabb érdeme a közvetítő funkció, az újfajta kritikai hangvétel és jó néhány maradandó alkotás. Szerinted mik lapotok legfontosabb eredményei ebben az időben?

Beszéltem már a korlátok ledöntéséről, amit nagyon fontosnak tartok. Aztán a *Symposion*ban megjelent versek újdonságot jelentettek, talán összmagyar és jugoszláv viszonylatban is. Azt hiszem, hogy ma Magyarországon elég sokan frnak úgy, mint akkoriban Tolnai és Domonkos írt itt. A folyóiratban különleges súlyt kapott az esszé. Az eredmény sokfelé szóródik, de vannak itt is olyan eredmények, amelyek tovább mutatnak. Én értéknek tartok egyes számokat is. Egy-egy tematikus szám közös roham volt saját korlátaink ellen, és kialakult a számnak mint egésznek a jellege, íze, architektúrája. Közös alkotás volt, mint mondjuk a jazz.

Hogyan látod most azt a nemzedéket, amely oly sok mindent a forradalmiság, a konformizmus-nonkonformizmus problémái köré fűzött a lapban, és ma a jugoszláviai magyar szellemi élet kulcspozícióit foglalja el?

Volt egy forradalmiság számunk, amit abban az időben nem kis büszkeséggel csináltunk, abban a hitben, hogy a forradalmiság mércéinek mi meg is felelünk. Most itt persze a forradalmi gondolkodásra gondolok. Ma nem hiszem, hogy ilyen tiszta lelkiismerettel tudnánk egy forradalmiság számot végigcsinálni, ha együtt lennénk. A beilleszkedés, a kompromisszumok keresése kétségtelen. Ezt a rezignált tanulságot persze többször levonták már, az okok is ismertek. Talán egy tényező az is, hogy a lap megszűnt e generációnak a folyóirata lenni. Nem ritkán fordult elő, hogy néhány álláspontot egyesek közülünk talán személyiségük ellenére fogadtak el, mert szégyellték volna, ha nem ilyen álláspontra helyezkednek. Ilyen hatások és ellenhatások akkor lehetségesek, ha együtt csinálunk valamit, nem amikor mindenki a saját ekléziájában ül és csinálja a saját dolgát. Sokkal kevésbé szembe-sülünk már magunkkal és egymással. Ez a folyamat oda is vezethetett, hogy a jelenben néhányan az igazi énjüket találták meg, és ebből a távlatból úgy tűnik, hogy a régi egy kissé magukra erőltetett harc és magatartás volt. A hőskorra azért mindnyájan nosztalgiával gondolunk vissza.

Hogyan látod most az Új *Symposion* jelentőségét az akkori jugoszláviai magyar kultúrában? Mennyiben sikerült azt megújítanotok?

A *Symposion* nélkül sokkal kevésbé lenne itt a kultúra olyan fontos, mint ma. Vagy ha ugyanezt rezignáltabb hangvétellel mondanám: annyira sem lenne fontos, mint ma. Ha akkor nem jön egy ilyen intenzitással rendelkező áramlat, akkor az akkori irodalom, amely az obligát iskolai irodalom szintjén állt, fontosságát veszítette volna. Így pedig a *Symposion* jelenléte katalizátorként hatott azokra is, akik egyáltalán nem a *Symposion* útján mentek tovább.

1987. március

(Bárdi Nándor)